

Christel Lacroix

CAMPUS HANDBOEK

Goed gestemd!

vr̥t

**Lannoo
Campus**

Bekende mediastemmen over *Goed gestemd!*:

'Ik dacht dat ik kon lezen. Tot ik tijdens het journalistenexamen voor de micro een nieuwsbericht moest voorlezen. "Voor verbetering vatbaar", was het oordeel van de terecht strenge jury. En zo geschiedde, met de hulp en het geduld van Christel Lacroix. Geen mens gelooft me nog als ik dat verhaal van de jury vertel.'

- Phara de Aguirre | journaliste en televisiepresentatrice

'Ik ben afkomstig uit Breendonk en dat was heel goed te horen. Wij spraken thuis onvervalst dialect. Zonder Christel zou ik geen kans hebben op mijn job als sportpresentator en radiopresentator op Radio 2. Ze was streng maar rechtvaardig. 's Avonds oefende ik nog door de tekstjes van teletekst hardop voor te lezen. Dankzij de logopedie en presentatiebegeleiding haalde ik relatief snel mijn stemattest bij de VRT, en dat is een van de factoren die mijn carrière vlot hebben laten evolueren.'

- Ruben Van Gucht | sport- en radiopresentator

Inhoud

Waarom een boek over presentatie, stem en uitspraak? En dank je!	9
DEEL 1	
Intonatie en presentatie	13
1.1 Presentaties en stem	14
1.2 Podcast en stem	15
1.3 Spreektaal of luistertaal tegenover schrijftaal	16
1.4 Presentatie en intonatie	17
1.5 Spreektaal of luistertaal	20
1.6 Een spreektaaltekst schrijven	21
1.6.1 Spreek- of luistertaal schrijven: niet alleen voor televisie	21
1.6.2 Omtalen	22
1.7 Vijftien luistertaaltips	24
1.7.1 Schrap zoveel mogelijk het werkwoord 'worden'	24
1.7.2 Gebruik zoveel mogelijk actieve taal	24
1.7.3 Gebruik zoveel mogelijk de tegenwoordige tijd	24
1.7.4 Gebruik gewone woorden	24
1.7.5 Gebruik zo weinig mogelijk lege woorden	25
1.7.6 Dit, deze, die, dat	25
1.7.7 Gebruik mensentaal	25

1.7.8	Clichés	25
1.7.9	Wees zuinig met getallen	26
1.7.10	Wees positief (mijn favoriete tip!)	26
1.7.11	Vermijd tangconstructies en nevenschikkingen	26
1.7.12	Gebruik aantrekkelijke en vooral concrete taal	27
1.7.13	Schenk aandacht aan je eerste en je laatste zin	27
1.7.14	Soms is het leuk een grapje te maken	28
1.7.15	Citeer met mate	28
1.8	De manier waarop je iets zegt: intonatie	29
1.8.1	Pauzes	29
1.8.2	Neutraal lezen	31
1.8.3	De vraagstelling	53
1.8.4	Vertellend lezen	55
1.8.5	Vertel nooit, zeg het me!	60
1.8.6	Geen emoties, maar klemtonen	64
1.8.7	Even alles op een rij	66
1.9	Oefenteksten intonatie	69
1.10	Het 'vergeet niet'-lijstje	72
1.10.1	Vergeet het publiek, spreek one to one	72
1.10.2	Luister!	72
1.10.3	Kaartjes als wegwijzer	72
1.10.4	Dress to impress	73
1.10.5	Multimedia	73
1.10.6	Wat is intonatie?	75
1.10.7	Je uitspraak	75
1.10.8	Je woordkeuze	75
1.10.9	Je stem	76
1.10.10	Microfoon en headsets	76
1.10.11	Je toonhoogte	77
1.10.12	Je register	78
1.10.13	Je houding	79
1.10.14	Praat met mensen	79
1.11	Een presentatie voorbereiden	80
1.11.1	Structuur	80

Stem

83

2.1	Slechte en juiste stemmen	84
2.1.1	De slechte stem	84
2.1.2	De juiste stem	88
2.1.3	Je stemgebruik ophangen aan klanken	92
2.1.4	Een diepere kijk op de stem	93
2.2	Gouden stemtips: do's-and-don'ts	96
2.2.1	Verboden en adviezen	96
2.2.2	Een wellnesskastje voor je stem	100
2.2.3	Wat met ...?	102
2.3	Gewoon doen: de weg naar een juiste stem	105
2.3.1	Je ademhaling	105
2.3.2	Vooraan en open praten	124
2.3.3	Pittigheid	145
2.3.4	Resonantie en draagkracht	153
2.3.5	Van roepstem naar luide stem	160
2.4	Oefening baart kunst	174
2.4.1	Stemtraining in het dagelijkse leven	174
2.4.2	Oefenschema	175
2.4.3	Extra tips	181

Uitspraak	183
3.1 De weg naar zuivere klanken	184
3.1.1 Nasaliteit	185
3.2 Klinkers	186
3.2.1 Algemeen	186
3.2.2 Aan de slag!	189
3.3 Tweeklanken	242
3.3.1 Algemeen	242
3.3.2 Aan de slag!	242
3.4 Samengestelde klinkers	257
3.4.1 Algemeen	257
3.4.2 Aan de slag!	257
3.5 Medeklinkers	260
3.5.1 Algemeen	260
3.5.2 Aan de slag!	262
3.6 Woordklemtonen en assimilaties	366
3.6.1 Woordklemtonen	366
3.6.2 Assimilaties	367
3.7 Oefenschema	371
3.7.1 Schema	371
3.7.2 Over de online oefeningen	376
Bibliografie	381

Waarom een boek over presentatie, stem en uitspraak? En dank je!

Ooit had ik een idee: ik wou een presentatie- en logopedieboek schrijven dat iedereen begrijpt, zonder moeilijke woorden en zinnen. Gewoon een praktisch boek met heel veel oefeningen. In 2009 werd dat idee realiteit en verscheen de eerste editie van *Goed gestemd!*.

Nu is het hoog tijd om alles te moderniseren. Flipcharts zijn bijna net zo ouderwets als een fysieke archiefkast. Sociale media hebben ons leven grondig beïnvloed. Als docent kun je bijna niets meer in de klas uitleggen zonder het ook op Smartschool te zetten.

Tijdens de coronaperiode hadden we veel aan sociale media. We bleven, ondanks alles, toch met elkaar in contact en verbonden. Allerlei kanalen zorgden ervoor dat vergaderingen, lessen en nog zoveel meer een dagelijkse routine bleven; en die kanalen zijn gebleven en zullen blijven onder welke vorm dan ook. Ja, we vervloeken sociale media soms, maar tegelijkertijd kunnen we bijna niet meer zonder. Sociale media hebben zeker hun nadelen, maar daar spreek ik me niet over uit.

Wat mij bezighoudt, is hoe je je stem, je uitspraak en ook je presentatie kunt updaten. Uren vergaderen via Teams is totaal anders voor je stem dan fysiek lesgeven.

De kern van mijn verhaal blijft. Natuurlijk! Mijn stembanden zijn nog altijd dezelfde, maar de situaties waarin ik ze gebruik, zijn veranderd. Spreektaal wordt altijd maar belangrijker. De manier waarop je pauzes en klemtonen legt, krijgt een grotere rol.

Je hoeft op sociale media geen perfect Algemeen Nederlands te gebruiken, maar een goed verzorgde versie van je streekdialect appreciëren je volgers meer. Het onderscheidt je van mensen die denken dat een podcast maken zo maar een-twee-drie gebeurt.

De belasting op je stembanden neemt elke dag toe. Voor al deze onderdelen geef ik je zoveel mogelijk praktische tips. Ik wil een boek schrijven zoals ik lesgeef. Vertellen wat ik weet, op een eenvoudige en toegankelijke manier.

Verwacht van mij geen zesjarenplan. Ik wil dat je op korte termijn veel resultaat boekt.

DEEL 1

Intonatie en presentatie

1.1 Presentaties en stem

Presentatie is eigenlijk een verzamelnaam voor allerlei soorten presentaties.

Je hebt een pitch: een korte presentatie waarin je je product of dienst verkoopt. Aan de andere kant is er een lezing, waarin je een monoloog afsteekt, meestal over je vakgebied. En daartussen zitten nog verschillende mogelijkheden: een speech, een korte of langere interne presentatie, een verkoopspresentatie voor een kleine zaal, een netwerkgesprek, en zo kan ik nog even doorgaan.

De meeste mensen weten wel wat ze nodig hebben om een goede presentatie te maken: de juiste beelden, duidelijke tekeningen en grafieken, geschikte kleding, enzovoort. Daarom val ik meteen met de deur in huis: ik begin bij de toon. Veel mensen klinken namelijk saai als ze een presentatie geven. En een saaie presentatie is een presentatie waar niemand naar luistert, hoe fantastisch de inhoud ook is. Dus: hoe sla je de juiste toon aan? Moet je niet eerst je basistekst omzetten naar luistertaal of spreektaal? Wat is een goede, aangepaste intonatie? Waar leg je de nadruk, en hoe zorg je ervoor dat je niet buiten adem raakt?

1.2 Podcast en stem

We leven in een nieuwe tijd waarin podcasts, influencers, vlogs, TikTok en YouTube een grote rol spelen. En er zullen ongetwijfeld nog meer platforms en varianten bij komen. We hebben er allemaal weleens naar geluisterd of gekeken. Sommigen, zoals leerkrachten, combineren verschillende formats. Ze geven bijvoorbeeld les én maken daar een podcast van. Of ze tonen iets in een video, schrijven een blog en koppelen die aan hun YouTube-kanaal. De mogelijkheden blijven groeien. Natuurlijk heeft elke vorm zijn eigen specifieke kenmerken en productiewijze. Maar ik denk aan je stem, je uitspraak en vooral aan hoe je je boodschap overbrengt.

Er zijn een paar kleine aanpassingen of nuances waarop je moet letten. Voor al deze verschillende vormen geldt dat er voor je stem en uitspraak bijna geen verschil is met een gewone presentatie of pitch. Jij kunt wel het verschil maken. Een warme aangename stem zal vanzelf meer luisteraars aantrekken dan een heksenstem. Een verzorgde uitspraak zal altijd aantrekkelijker zijn dan een spraak die doorspekt is met dialect en gemompel.

Ik weet dat hierover discussie bestaat. In de beginperiode van vlogs en influencers draaide het vooral om wie je was of welk typetje je speelde. Maar nu er zoveel influencers zijn, ontstaat er opnieuw een scheiding tussen het dorpsdialect en een goed gekuist Vlaams. En wie je ook bent, een professionele spreker of iemand die gewoon zijn kennis wil delen ... stem, uitspraak en presentatie: daar kan je wel degelijk zelf aan werken.

Er is nog een groot aspect waarin jij het verschil kunt maken: in spreektaal schrijven en niet in schrijftaal. Die spreektaal heeft dan weer een enorme invloed op hoe je je presentatie brengt.

1.3 Spreektaal of luistertaal tegenover schrijftaal

Wat heeft schrijven nu te maken met hoe je spreekt? Als je heel plechtig schrijft of onnodig lange zinnen gebruikt, hoe kun je die dan vlot en soepel lezen? Hoe houd je je luisteraars of kijkers geboeid met zulke onmogelijke zinsconstructies? Wie wil er naar ambtenarentaal blijven luisteren? Geloof je echt dat de grote influencers alles in één keer opnemen? Of denk je dat ze erover nadenken, uitproberen welke zinnen en welk verhaaltje het sympathiekst en geloofwaardigst overkomt, en het dan pas opnemen? Genoeg bedenkingen, ik ben eindelijk waar ik wil zijn: spreektaal schrijven.

1.4 Presentatie en intonatie

We beginnen dus met schrijven! Maar voor ik daaraan begin, wil ik eventjes een ommetje maken naar je luisteraar of kijker: luisterbereidheid! Of je nu een presentatie geeft, pitcht, een radioprogramma maakt, een influencer bent of een podcast opneemt, je publiek heeft veel met elkaar gemeen: de mate waarin ze bereid zijn om te luisteren.

Ja, er is een verschil tussen een tv- of radioprogramma, waarbij je minder keuze hebt wanneer je het bekijkt (zoals het nieuws), en een podcast, waarbij je er bewust voor kiest wanneer je ernaar luistert. Maar er is één gemeenschappelijk punt: hoe mensen luisteren en kijken.

Enkel en alleen luisteren?

Neen.

Meestal doen mensen ondertussen andere dingen.

Ja, je dochter kijkt naar een TikTok-filmpje, maar tegelijkertijd staat ook de tv aan. Ja, ik strijk en luister naar een podcast. En zo kan ik nog even doorgaan. Wandelen, lopen, sporten en zelfs een boek lezen gebeurt niet meer zonder oortjes. En dat is natuurlijk een fundamenteel verschil met theater. Daar koop je een kaartje. Maar ook daar dwalen onze gedachten soms af.

Hoe zorg je ervoor dat je je publiek blijft boeien? Sommigen beweren dat je als goede presentator geboren wordt. Dat het een talent is, iets wat je van Moeder Natuur meekrijgt, iets wat je moeilijk kunt leren. Daar geloof ik niet echt in. De ene heeft natuurlijk meer aanleg om te presenteren dan de andere, maar er zijn wel degelijk basisregels en technieken die je een heel eind op weg kunnen helpen. Laten we die even bekijken zodat iedereen écht naar jouw presentatie luistert.

Mij boeit natuurlijk vooral de manier waarop je je boodschap brengt. Wat doe je met je stem? Wat doe je met je intonatie? Wat doe je met je stemdynamiek? Hoe werkt het luisterbereidheidssysteem?

Als ik een kaartje koop om naar het theater te gaan, wil ik kijken en luisteren. Ik betaal ervoor. Ik ben dus echt bereid om te luisteren. Maar neem nu radio. Ik weet niet hoe jij vanochtend naar de radio luisterde. Maar ik was mij aan het wassen, mijn haar aan het kammen, nog snel even iets aan het eten. Daarna reed ik met de auto door het drukke verkeer naar mijn werk. Ik was veel minder bereid om te luisteren dan bij een toneelvoorstelling. En dat is natuurlijk ook weer het grote succes van de podcast en zijn varianten: je kunt luisteren wanneer het jou uitkomt.

Hoe zit dat dan met een pitch of een speech? Daar zal iedereen toch vanzelf naar luisteren? Dat dacht je maar! In elke zaal of groep zitten drie soorten mensen:

1. zij die alles over jouw onderwerp weten en dus eigenlijk niet meer hoeven te luisteren;
2. zij die er niets van kennen en niet geïnteresseerd zijn (bijvoorbeeld omdat ze tegen hun wil gestuurd zijn door hun baas);
3. zij die er weinig van weten, maar wel nieuwsgierig zijn naar wat je te vertellen hebt.

En zelfs die laatste groep heeft na een tijdje misschien meer aandacht voor de receptie die op de uitleg volgt. Geef toe, hoe vaak heb je niet op de verlossende woorden 'en nu gaan we toosten!' gewacht?

Voor leerkrachten geldt hetzelfde. Zelfs al is je les superboeiend, attractief en interactief, er zijn altijd leerlingen die niet luisteren. Er is het beruchte vogeltje dat voorbijvliegt of een leerling die denkt aan de voetbalwedstrijd of aan zijn nieuwste lief. Zelfs als je lesgeeft in de avondschool, waar cursisten er bewust voor kiezen om je vak te volgen, zullen er altijd momenten zijn waarop je studenten niet luisteren. Ze zijn moe, denken aan het avondeten, aan al het werk dat thuis nog op hen wacht ...

Voor influencers geldt dit eigenlijk ook. Hoeveel mensen kijken of luisteren niet met wat jaloezie? Ze zijn niet geïnteresseerd in wat je zegt, maar hoe je het deed, waarom jij wel de aandacht krijgt en zij niet. Ze willen je betrappen op elk klein detailfoutje.

Als spreker moet je je luisteraar zo boeien dat hij, ondanks alles, naar je luistert.

Dat doe je niet alleen met je inhoud, maar vooral met de manier waarop je die inhoud brengt. Een interessant onderwerp en wat humor tussendoor. Het zal niet volstaan om de aandacht vast te houden als je stem niet volgt. Waar leg je klemtonen? Ga je omhoog of omlaag met je stem? Klink je enthousiast, geïnteresseerd, of komt je stem over alsof het je allemaal niet kan schelen? Splits je je zinnen op onmogelijke plaatsen? Ook die vragen zijn cruciaal!

Daar moeten we dus allemaal rekening mee houden.

En het eerste wat we kunnen bewerken, is hoe we schrijven, hoe we ons verhaal of onze boodschap brengen of verwoorden. Spreektaal dus!

HELP, IK WORD GEÏNTERVIEWD!

Een interview is spannend en voor velen een beetje beangstigend, maar dat is nergens voor nodig. Met de juiste voorbereiding ben je al goed op weg. De volgende richtlijnen helpen hierbij:

- Draai de rollen even om en denk als een journalist. Een goede journalist werkt met de ASK-WILBO-regels:
 - A Autoriteit
 - S Standpunt
 - K Kleur

 - W Woordvoerder
 - I Invalshoek
 - L Luister
 - B Beperk
 - O Orden
- De journalist kiest jou volgens de ASK-regel: jij bent de autoriteit, jij hebt een bepaald standpunt, jij brengt kleur in de reportage. Wie kan er boeiender en met meer kennis van zaken over snorren vertellen dan de voorzitter van de snorrenclub? Precies! Daarom kiest de journalist jou als expert.
- De woordvoerder ben jij, de geïnterviewde. Jij vertelt wat er gaande is. De journalist bepaalt de invalshoek. Elk onderwerp kun je van honderden kanten bekijken. De reporter kiest er één en deelt dat vooraf aan je mee. Een journalist luistert altijd. Alleen zo kan hij achterhalen waar het echt om draait en tot de essentie komen. Een journalist moet namelijk beperken. Lange stukken gaan verloren voor het oor en lezers hebben zelden de neiging om een artikel opnieuw te lezen. De journalist moet ook alle informatie die je hem geeft logisch ordenen. Formuleer je antwoorden daarom kort en krachtig, gebruik duidelijke woorden die iedereen begrijpt en vermijd vakjargon. Dwaal niet af en orden vooraf je gedachten. Gebruik keurig Nederlands en spreek met een heldere stem.

1.5 Spreektaal of luistertaal

Wat is spreektaal? Betekent dat dat je eenvoudiger moet spreken? Zeker niet!

Ik krijg vaak de vraag: 'Christel, ik moet mij morgen gaan voorstellen, hoe doe ik dat?' Of: 'Mijn dochter heeft morgen een spreekbeurt en ze is zenuwachtig, hoe kan ik haar helpen?' Of: 'Morgen is mijn pitch, hoe zorg ik voor meer dynamiek?' Veel mensen denken dan enkel aan intonatie. De klemtonen en het ritme. En natuurlijk is dat alles heel belangrijk, zelfs superbelangrijk maar intonatie begint bij de inhoud en vooral bij hoe je je tekst schrijft.

Welke boodschap je wilt brengen, een spreekbeurt in de klas, een podcast, een vlog: je hebt maar één kans om het goed te doen. En dan zijn niet alleen de woorden die je gebruikt heel belangrijk, maar ook de manier waarop je ze zegt.

Gebruik daarom gewone woorden. Kies woorden die makkelijk zijn en natuurlijk klinken. Niet verkleuterd, maar die duidelijk bij de spreektaal horen.

Zeg niet: 'De mededeling die men morgen zal aankondigen met de te nemen maatregelen.' Zeg gewoon: 'De directie zal morgen zeggen wat we gaan doen.'

Door spreektaal te gebruiken toon je meer respect voor je luisteraar dan je denkt. Je betreft hem of haar in je denkwijze.

1.6 Een spreektaalktekst schrijven

Essentieel voor je presentatie is je tekst.

Regel 1: Spreek Nederlands! 'Ja, maar dat doe ik toch al!' hoor ik je zuchten. Ik moet je ontgoochelen: in de meeste presentaties spreken mensen geen Nederlands, ze schrijven Nederlands.

Het gevolg? Ellenlange zinnen met hoogdravende en complexe woorden. Hoe verwacht je dan dat je publiek blijft luisteren? Ambtenarentaal spreek je niet, die schrijf je. Spreek dus normaal: vlot en in korte zinnen met duidelijke woorden. Als je spreekt, zijn er geen punten en geen komma's. Niet elke zin heeft een onderwerp + werkwoord-structuur. Leer dus spreektaal of luistertaal schrijven.

Wist je dat veel mensen in dezelfde presentatie schrijf- en spreektaal combineren? Ze beginnen hun presentatie in een formele of literaire, geschreven stijl. Die tekst hebben ze immers goed voorbereid en ingestudeerd. Maar zodra het publiek vragen stelt, antwoorden ze opeens in een heel vlotte taal, met veel schwung en met een veel natuurlijkere stem. Fout natuurlijk! Je hele presentatie moet vol leven zitten en in luistertaal zijn.

1.6.1 SPREEK- OF LUISTERTAAL SCHRIJVEN: NIET ALLEEN VOOR TELEVISIE

Spreektaal is die taal die een luisteraar meteen begrijpt. Zelfs als hij even niet oplet, kan hij de draad onmiddellijk weer oppakken. En dat is toch wat je wilt? Of je nu een les geeft, speecht of een presentatie geeft, je wilt altijd dat je luisteraar onmiddellijk mee is.

Vroeger dicteerden journalisten hun teksten. De persoon die de tekst uittikte, was hun klankbord. Als die niet onmiddellijk begreep wat de journalist bedoelde, was het geen luistertaal en moest de journalist dus opnieuw beginnen. Probeer het zelf ook eens: zeg je idee hardop, neem het op en typ het uit. Je zult merken dat je heel anders spreekt dan dat je schrijft. Je gebruikt niet altijd volzinnen, je deelt informatie in kleine stukjes, je neemt de luisteraar stap voor stap mee doorheen jouw idee.

Welk woord kun je het beste gebruiken? Gebruik geen taal die je in het Staatsblad vindt. Integendeel, kies voor heldere, normale en soepele woorden die samen korte en aantrekkelijke zinnen vormen.

1.6.2 OMTALEN

‘Taal om’, zeg ik altijd. Veel mensen schieten in een formele kramp als ze bijvoorbeeld een pitch moeten geven of op sollicitatiegesprek gaan. Toch kunnen ze zich in gewone situaties spontaan aanpassen aan hun publiek. Je spreekt, hopelijk, spontaan anders tegen een kleuter dan tegen mij. Je spreekt anders tegen een tiener dan tegen een collega.

Waarom ga je dan nu voor een groep of voor een publiek dat je niet kunt zien – bv. sociale media – plots stadhuiswoorden gebruiken om te zeggen wie je bent?

Simpel: omdat je het goed wilt doen, te goed, beter dan anders!

Dat is het eerste waar je aan moet werken: spreek luistertaal, geen schrijftaal. Soms kan ik weleens boos worden op mijn vroegere leraren (niet écht boos, hoor). Ik weet nog goed dat ik bij elk opstel probeerde om zo lang mogelijke zinnen te maken met zo’n ingewikkeld mogelijke zinstructuur. Hoe moeilijker en gekunstelder, hoe liever mijn leraren het hadden. En nu, zoveel jaar later, moet ik elke dag het tegenovergestelde zeggen.

Hadden mijn leraren dan ongelijk? Natuurlijk niet. Zij moesten mij de rijkdom van de geschreven taal bijbrengen. Geschreven taal: een taal waar als je even iets niet begrijpt je kunt herlezen. De rijke taal waarbij je over elk woord kunt nadenken en zeggen: ‘Wow, wat een prachtige formulering.’ Zoals bij een lied waarin elk woord op de perfecte plaats staat en ze samen fantastisch melodius klinken. Dat was hun taak.

Mijn taak is anders. Ik moet je leren hoe je in een vluchtig medium (spraak), zonder mogelijkheid om terug te lezen, je boodschap zo krachtig, helder en efficiënt mogelijk overbrengt. Zonder herhalingen, zonder franjes en tierlantijntjes, zonder overbodige details. Een taal die zo efficiënt en eerlijk mogelijk is dat er onmiddellijk begrip ontstaat. Dat is luistertaal. Zo helder mogelijk, zonder verdere uitlegmogelijkheden, je boodschap in één keer overbrengen, dat is wat ik je wil leren.

En denk nu niet dat dit alleen voor presentaties, radio en televisie is. Luistertaal is net zo belangrijk voor sociale media en alle vormen van blogs. Blogs zijn geen literaire experimenten, maar ze zijn gewoon meningen, opinies en informatie. Als je een reisverslag zes keer moet lezen om te begrijpen dat ‘voorbij een gletsjer varen een waanzinnig schouwspel is van blauwe kleuren’, dan ben je niet goed bezig. Dus: leer spreek- of luistertaal schrijven!

Luistertaal gebruiken moet je leren. Is het moeilijk? Ja en nee. Zoals alles vraagt het in het begin heel wat inspanning, maar na een tijdje zul je je afvragen waarom je je presentaties ooit anders voorbereidde. En bovendien: veel luistertaaltips helpen ook om je geschreven teksten een stuk vlotter te maken. Op de volgende pagina krijg je de vijftien belangrijkste luistertaaltips in een handig overzicht.